

туризму в умовах ринкових відносин: Зб. наук. праць.- Київ: Київський державний торговельно-економічний ун-т, 1996.- С.49-53. 2. *Науменко Г.П.* Проблеми розвитку внутрішнього туризму в Україні // Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти. Зб. статей.- К.: 2002.- С.5-13. 3. *Програма розвитку туризму на 2003-2010 роки.*

О. Любіцева д-р. геогр. наук
С. Романчук канд. геогр. наук

САКРАЛЬНИМИ ОКОЛИЦЯМИ КИЄВА (МАТЕРІАЛИ ДО ЕКСКУРСІЙ ПО ПІВДЕННО-ЗАХІДНІЙ ОКОЛИЦІ: ГОЛОСІЄВО)

Надається характеристика Голосіївського лісу, Китаєвської, Голосіївської, Феофанійської пустиней як об'єктів екскурсійного показу та паломництва.

Description is given to the Golosiyevo Wood, Kitayevo, Golosiyevo, and Feophania wastelands treated as excursion and demonstration sites and pilgrimage destinations.

Актуальність обраної тематики ґрунтується на необхідності урізноманітнення туристсько-екскурсійної пропозиції. В основі диверсифікації пропозиції на туристсько-екскурсійному ринку лежить розробка нового турпродукту, зокрема екскурсій, на базі історико-географічних, краєзнавчих досліджень.

Одним із стабільних сегментів туристичного ринку в світі є сегмент паломництва та релігійного туризму. Слід розрізняти зазначені поняття, і на практиці вони такі розрізняються. Паломництво є релігійною обітницею особистості, внаслідок чого людина здійснює подорож заради поклоніння святиням. Релігійний туризм за сутністю є різновидом культурно-пізнавального (екскурсійного) туризму, де центральне місце в програмі займає детальне ознайомлення з сакральними місцями, святинями під час здійснення подорожі. При цьому необов'язково бути вірним певної релігії чи приналежним до певної конфесії, щоб стати споживачем продукту релігійного туризму, а щоб здійснити паломництво, обов'язково треба благословіння певної церкви. Таким чином, можна зазначити, що при здійсненні паломницьких та релігійних турів використовуються практично ті ж самі сакральні об'єкти, але відмінною є мотивація, яка спонукає людину до подорожі, її мета, а звідси й організаційні форми, сутність екскурсійних програм та форма подачі екскурсійного матеріалу.

Україна здавна відома в світі і в Європі на ринку паломницького та релігійного туризму, розвивається (а, скоріше, відроджується) цей вид туризму і в наш час, набуваючи дедалі більшого розмаху. Стабільним попитом користуються в Україні тури до Києва з обов'язковим відвідуванням Києво-Печерської лаври та інших київських святинь, тури до Почаєвської лаври

(м.Кременець), до інших християнських святинь (м.Львів, с.Зарваниця, тощо), до святинь іудаїзму (м.Умань, м.Меджибож), ісламу, сакральних місць інших конфесій. Відомі ці святі місця і за межами України, формуючи мотивацію та в'їзні туристичні потоки, забезпечуючи нашій країні певне місце на світовому ринку релігійного туризму. Тобто, паломництво та релігійний туризм є тими перспективними для України видами туризму, які посилюють її конкурентні позиції на ринку європейського та міжнародного туризму і повинні бути пріоритетними для розвитку туризму на територіях, що мають сакральні об'єкти.

Саме на розкриття сакральної функції ландшафтів київської південно-західної околиці, а саме сакральності Голосієва, спрямована дана стаття, **метою** якої є розкрити сакральну функцію цього місця і запропонувати його для розвитку туристсько-екскурсійної діяльності.

Проведені науково-краєзнавчі історико-географічні розвідки щодо сакральної функції київських ландшафтів [13-17], наявні сакральні об'єкти є основою для розробки екскурсійного маршруту з умовною назвою «Сакральними околицями Києва», яка може бути запропонована як на ринку паломницьких, релігійних турів, так і для культурно-просвітницьких турів, спрямованих на різні вікові категорії населення. Тобто, пропонований матеріал може бути включений частково в екскурсійний продукт або стати основою формування ексклюзивного туристсько-екскурсійного продукту.

Голосієво, Китаєво, Феофанія – історичні місцевості, що стали відомими завдяки одноіменним пустиням Києво-Печерського та Михайлівського Золотоверхого монастирів. В даний час це - Свято-Покровський монастир (Голосієвська пустинь), відновлений 1993 р. як скит Києво-Печерської Лаври (м.Київ, вул. полковника Затєвахіна, 14); Свято-Троїцький монастир (Китаєвська пустинь) (м.Київ, вул. Китаївська, 15); Свято-Пантелеїмонівський скит Покровського жіночого монастиря (Феофанія), (м.Київ, вул. акад.Лебєдєва, 19).

Слід ще звернути увагу на таку особливість побудови маршруту, яка впливає з розташування сакральних об'єктів: Голосієво, Феофанія, Китаєво (мал.1). Розташовані трикутником на південно-західній околиці Києва, вони формують своєрідне замкнене «сакральне поле», яке утримується в горбистому лісовому ландшафті (Голосієвський ліс), розчленованому долинами струмків та численими балками. Ця територія вже кілька сот років має неофіційну назву «Київського Афону».

За хронологією заснування пустині вишиковуються так: Китаєвська, Голосієвська, Феофанія. Кожна з них зараз має гарні під'їзні шляхи, транспортне сполучення з містом, оскільки ці околиці входять в міські межі Києва. Тобто екскурсію можна починати з будь-якої з пустиней, але бажано «замкнути» трикутник. Але спочатку – про місцевість, де розташовані сакральні місця, оскільки й сама місцевість набуває сакральних функцій.

Ці зручні й усамітнені місця могли бути сакральними місцями давніх культів, потім успадкованими християнством (загальна закономірність). За М.Берлінським, найдавніша згадка про Голосієв звучить як «Гуласієв хутір» [2, с.198]. Походження, скоріш за все, від імені давнього хазяїна хутора, можливо, підданого Києво-Печерського монастиря. Походження власне імені Гулас, за

законами змін звучання літер “г”, “у”, “в” в українській мові, мабуть, було Улас, тобто, церковно-слов’янське Власій. Наприклад, селище Гусятин (Тернопільщина) вперше згадується (1559р.) як Усяин, а також Всятин [7, с.105]. Бувають і обернені варіанти – назва річки на Київщині в наш час Узень, Узеня – раніше – Гудзинь [там же, с.130]. Можлива й інша етимологія топоніму: Св. Власій був покровителем тваринництва і, як відомо, перебрав на себе функції Велеса (Волоса) – одного з богів давньослов’янського пантеону “скотьєго бога”. Тобто, виходячи з успадкованості сакральних функцій ландшафту, стародавнє Велесове урочище Волосієво, можливо із святилищем, за християнства могло стати Власієвим, Гуласієвим, Голосієвим.

Голосієвський ліс. На підставі історичних матеріалів можна зробити висновок про збереження загальної конфігурації Голосієвського лісового масиву з давньокиївських часів. З північного сходу Голосієвський ліс обмежений місцевістю Багринова гора, яка згадується в XI ст., коли селище Багринів було подароване князем Всеволодом Ярославичем Видубицькому монастирю, у володінні якого воно перебувало до XVIII ст. А далі на схід і південний схід до Голосієвського лісу послідовно прилягають історичні місцевості Китаєво, Корчувате, Мишоловка і Пирогів. З давніє часів хутір Корчуватий був у володінні Видубицького монастиря. До Києво-Печерської Лаври належали Мишоловка, відома з 1618 р. як поселення Мишалівка, Болгарський хутір і хутір Самбурки, перша згадка про який припадає на 1580 р. (поселення з садом); та Пирогів, вперше згаданий 1627 р. як поселення Пирогівка.

З заходу лісовий масив є частиною території Національного центру виставок і ярмарок України – колишнє село Красний Трактир (на цьому місці 1799 р. був міський трактир). Межа лісу проходила однією з головних алеї (колишня Васильківська дорога, продовженням якої є сучасна вул.І.Сірка). Західніше цієї дороги знаходились землі с.Жуляни, яке іноді ототожнюється з селом “Желань” Давньокиївських літописів, відоме з кінця XVII ст. як Жиліани, власність Софійського монастиря. Звідси і майже до Либіді північно-західна межа лісового масиву практично співпадала з Горіхуватським струмком, який отримав свою назву від монастирських садів та хутора, розташованих в його долині, вперше згаданих 1757 р. З південного заходу Голосієвський ліс обмежувався історичною місцевістю Теремки, що вперше згадуються як урочище “Теремиць” під 1150р. Наприкінці XVI ст. ця місцевість належала Києво-Печерській Лаврі, потім Братському і Софійському монастирям. Південну частину Голосієвського лісу становив сучасний лісовий масив Феофанія, обмежений з півдня землями с.Хотів.

Окреслена нами територія розчленована мережею глибоких розгалужених балок, в яких протікають невеликі струмки: Горіхуватський струмок є притокою Либіді; Голосієвський, Жуківка та пирогівський – Дніпра. Струмки балок Хотівського та Феофанійського лісових масивів становлять притоки р.Віти.

Гідронім “Голосієвський струмок”, вірогідно, має вторинне походження від давнього ойконіму “Гуласієв хутір” [2, с.198], принаймі в середній частині, бо в “Описі Київського намісництва” (70-80 роки XVIIIст) в своїй нижній частині цей струмок названий річкою Мишаловкою: “Речка Мышаловка

вершину имеет за пустыню Голосеевской, а впадает ниже деревни Мышаловки».[9, с.167]. Така ситуація наводить на думку про різні назви водотоку у верхній і нижній течії (явище досить поширене). Струмок, що живить ставки навколо Китаєвської пустині, в сучасних літературних джерелах – безіменний. Але той самий “Опис Київського намісництва” іменує його річкою Жуківкою: “речка Жуковка впадает ниже пустыни Китаевской, а вершину имеет выше оной» [там же, с.167]. Горіхуватський струмок одержав свою назву від Горіхуватського хутору і горіхових садів, які розташовувались в його долині і належали Києво-Печерській Лаврі. Великий горіховий сад чотирма великими терасами спускався вниз до Деміївки. На кожній терасі був садок із греблею. Впадає струмок в р.Либідь в районі Московської площі.

Ландшафти Голосієвського лісу - широколистяно-лісового типу. В першому ярусі свіжої грабової діброви ростуть дуб черешчатий з домішкою ясена, липи, клена гостролистого. До другого ярусу входять більш тіневитривалі породи: граб, клен, в'яз, дика груша, дика яблуня й інші. У третьому ярусі (підліску) ростуть ліщина, глід, бруслина тощо. Трав'яний покрив (четвертий ярус) включає типові для широколистяних лісів види: фіалка, тонконіг, осока волосиста і лісова, суниця, копитняк, кропива, папороттеві, присутні також декілька видів мохів. Давні ерозійні процеси призвели до утворення численних мисів-останців, розділених долинами балок та ярів зі схилами різної крутизни та експозиції. Тому тут значне поширення мають горбисто-хвилясті урочища останцевого міжбалкового походження із змитими ґрунтами. Ерозійну мережу в широколистяно-лісових ландшафтах складають урочища балок та ярів, врізаних в лесовидні суглинки та інші гірські породи, де поширені вологі й сирі діброви та грабові діброви. Поширені на днищах балок зниження з надмірним зволоженням представлені осикою, чорною вільхою та вологотравною рослинністю. Днища балок вистелені сучасними піщаними та супіщаними пролювіальними відкладами, що походять з молодих ярів, водозбори яких переважно знаходяться на прилеглих сільськогосподарських угіддях. Лінійні ерозійні форми і процеси пов'язані також з мережею давніх шляхів і стежок в межах лісу.

Структура урочищ Голосіївського лісу у багатьох випадках ускладнена слідами давньої антропогенної діяльності. Городища, поселення, могильники, датовані від доби заліза до Київської Русі (Хотівське, Пирогівське, Китаєвське), свідчать про суттєву господарську освоєність території, а відтак антропогенні трансформації рослинного покриву і локальну ерозію ґрунтового покриву, зміни літогенної основи ландшафту (будівництво фортефікацій, курганів, печер тощо). Вже до часів Київської Русі ліс мав набути антропогенних рис. Періодично антропогенний вплив підсилювався і особливо в Давньокиївський період. Маємо підстави стверджувати [18], що для будівництва міста Ярослава дубові колоди для городень його валу походили саме з цих ландшафтів. Та й у 1654 р., під час відбудови фортеці Верхнього Міста, для будівництва вирубувались ліси на південний захід від Києва [5, с.15].

Таким чином, сучасний стан лісових урочищ Голосіївського лісу – результат багатовікового господарського використання цієї території, а в останні

століття в умовах монастирського природокористування. В межах лісу монастирське господарство розвивало такі види діяльності: на перших етапах бортництво, потім – бджільництво, садівництво, виноградарство, ставкове господарство. Згадані угіддя, як і «анклави» невеличких господарських хуторів серед лісу, сполучались мережею лісових доріг. Така структура лісокористування була традиційною, зберігалась від давніх часів і була спрямована на багатовікове використання лісу на відміну від природокористування в приватних володіннях. Приватні та міські ліси поступово скорочували площу і ставали острівцями серед сільськогосподарських угідь або зовсім зникали, бо вирубались на продаж, використовувались для опалення, смолокуріння, виробництва дьогтю, поташу. Таким чином, можна вважати, що Голосіївський ліс, в широкому розумінні цього слова, так само як і Пущі північніше Києва, зберігся завдяки приналежності монастирям.

Але належність території монастирю ще не робить її сакральною. Для території Голосіївського лісу документально підтверджена сакральна функція деяких його ландшафтів починається з XVII ст., коли на основі монастирських володінь Голосіївського лісу починають виникати філії Києво-Печерського монастиря – пустині та скити. Здавна Печерський (заснований в XI ст.) та інші монастирі Києва почали створювати філії у вигляді скитів та пустиней у безлюдних місцях, вздовж правобережжя Дніпра від Вишгорода до Лісників. На даний час на південь від центру міста відомі підземні печерні комплекси домонгольського часу Звіринця, Китаєва, Церковщини. У XVI-XVII ст. починається відродження і поповнення мережі чернечих осередків на базі хуторів та господарських дворів у монастирських лісах південно-західної околиці міста. Найбільший з лісових масивів, що пізніше отримав назву Голосіївського лісу і дав назву сучасному адміністративному району м.Києва та проєктованому національному парку, 200 років тому вже відвідували не тільки київські паломники, а й прочани з інших земель Російської імперії, які сотнями тисяч щорічно приходили до святинь Києва.

Голосіївська і Китаївська пустині розташовані в різних частинах лісового масиву, що має назву, яка походить від першої з них, але назви окремих історичних місцевостей зберігаються. Феофанійська пустинь зараз знаходиться в окремому лісовому масиві, розташованому південніше Голосіївського. Але в середині XIX ст. ці лісові масиви ще становили один суцільний ліс (карта 1865 р.). Це також підтверджується описом подорожі у ці роки до Феофанії М.Сементовського, який згадує: “почти половину дороги мы ехали по Васильковской дороге, потом поворотили налево, в лес, в котором лежат три пустыни: Китаевская, Голосеевская и Феофанийская» [4, с.190]. Традиційно зберігається топонім Феофанія за південною частиною сучасного Голосіївського лісу, де розміщена лікарня №1 і Головна астрономічна обсерваторія НАН України. Згадані лісові масиви є залишками стародавнього лісу, який займав територію між річками Либіддю, Дніпром та Вітою. Залишками його є також сучасні ліси Хотівського лісництва та Теремків.

Китаєвська пустинь була заснована на місці колишнього давньоруського городища з посадом. За Лаврською традицією вважається, що в Китаєві пустинь існувала ще наприкінці XVI ст., але документальних підтверджень тому немає. Найдавніша територія селища (мис, утворений вигином струмка) була заселена і в післямонгольський час. Тут виявлено фрагменти гончарного посуду другої половини XIII-XVст. [8, с.148]. «Китай-гора образует восточный «борт» Китаевского урочища, лежащего в 12 км к югу от центра Киева. Оно представляет собой большой овраг, изогнутый в виде латинской буквы «S», окруженный лесистыми холмами и открывающийся своим северным концом в долину Днепра. По дну урочища издавна протекал ручей, чье русло со временем было использовано для создания каскада живописных озер» [11, с.33-34]. Назва цієї місцевості і скита, теж за Лаврською традицією, походить від володінь князя Андрія Боголюбського, прозваного “Китаєм”, якому начебто належало це городище, але це також не має ніяких документальних підтверджень. “В XVI в. основание Китаевской пустыни приписывали Великому князю Владимирскому, причем ему усвоилось название – Китай. Но известно, что Андрей Боголюбский никакого дворца здесь не имел, в Киеве не княжил и “Китаем” не именовался” [12, с.80]. Окремі дослідники виводять слово “китай” то від давньоруської, то від тюркської мов і пояснюють його значення поняттям “укріплення або вежа, призначена для облоги укріплених місць” [3, с.216]. Не відомо, коли на території городища з’явилися перші штучні печери, можливо, одночасно з ним. Однак, вірогідно, що саме у XVI – XVII ст. тут поселилися перші самітники нового часу. Принаймні, за даними М.Берлинського, при побудові у 1716р. першої дерев’яної церкви прп.Сергія Радонезького пустинь ще вважалась “новоустроенной”. «На месте сей церкви в 1767г. сооружена каменная на имя Живоначальной Троицы. Сия пустыня со времени основания своего всегда принадлежала Лавре под именем Китаевой» [2, с.137]. З цього часу і розпочався потік прочан, який започаткував “сакральний режим” території. З багатьох відомих осіб, які відвідували Китаєвську пустинь, відзначимо Григорія Сковороду. Незабаром після того, як філософ перейшов до мандрівного життя, він жив тут у 1770р. протягом трьох місяців (начальником пустині був тоді його родич І.Устин).

За свідченнями митрополита Є.Болховітінова: «В 1786г. при преобразовании малороссийских епархий в штатное положение... из ближайших около Киева приписных бывших к Лавре пустыней велено, по рассмотрении митрополита, назначить одну для уединения престарелых лаврских братий, и назначена Китаевская» [3, с.368]. Таким чином, аж до XX ст. ця пустинь функціонувала постійно.

У XVIII ст. в одній з Китаєвських печер усамітнювалась прп.Досіфея Київська. Вона «собственноручно вырыла у вершины горы небольшую пещерку и тайно поселилась в ней. Никто не обратил на неё внимания. Никто не преследовал её здесь. Многие спасались так. Многие уходили в то время в дремучие леса. Строгие указы Великого Петра и его приемников о неприятии в монастыри людей беглых и несвободных могли только поддерживать именно только этот вид иночества, который освобождал отшельника от уз

общественного рабства и навсегда укрывал его от взоров мира и полицейских.» [11, с.33-34]. Це свідчить про те, що мешканці печер не контролювалися державою, а, за деякими свідченнями, навіть керівництвом пустині, до якої печери начеб-то територіально не відносились. У повісті Т.Шевченка “Варнак” від імені її героя згадується Китаєво та печери, коли мова йде про схрони: “А третий, самый большой, - около Киева, за оградой Китаевской пустыни, в лесу же. Это были огромные пещеры, вырытые, как кажется, во время Андрея Боголюбского. На горе, в которой вырыты пещеры, заметны и до сих пор следы земляных укреплений, может быть, ограды его загородного терема. В этих-то пещерах пировал я по несколько дней со всем своим товариством в виду Китаевской обители, а святые отцы и не подозревали этого. Освещал я их белыми восковыми свечами, тут же, в Китаевской обители, приготовляемыми для Киево-Печерской лавры. Устилал я эти мрачные пещеры дорогими коврами, шальями и оксамитом. Шумно! весело было!» [23, с.118].

Мабуть, що в часи перебування Т.Шевченка в Києві відповідні чутки про околиці Китаєва були досить поширеними, як, доречі, і в наш час.

Протягом XVIII-XIX ст. розбудова скита продовжувалась. У 1767р. на місці дерев'яної церкви була збудована за проектом архітектора Ковніра, кам'яна, яка існує й донині - Свято-Троїцька церква, а у XIX - на початку XX ст. інші церкви та дзвінниця. І, нарешті, підземелля. Деякі давні печери було виявлені на городищі у другій половині XIX ст. в результаті обвалу. Топографічний план цих печер зняв послушник Печерського монастиря Іван Таранов. Лише в 1910-1912 рр. зусиллями Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва вдалося дослідити частину підземних галерей у Китаєві. Очолив археологічні розкопки, які провадила спеціальна команда саперів під керівництвом полковника А.Павлова та капітана Маркевича (*за нашими даними Н.Ф.Маркевича*), член товариства А.Д.Ертель.”[21, с.53].

Частина Китаєвських підземель розташована у схилах колишнього виноградного саду. На деякій відстані від підшови горба, на якому знаходиться виноградний сад, проходить магістральна галерея паралельно схилам горба; до цієї центральної магістралі було кілька входів, частину з яких зсувами ґрунту було завалено; з іншого боку магістраль розходила на декілька бокових галерей, менших по ширині й висоті, розташованих впоперек горба. На думку автора досліджень, знайдені печери мали сполучення з печерами, відкритими у 1857р. на Китаєвському городищі [21, с.56-57].

У 70-ті роки XIX ст. печери були розширені, впорядковані, обладнана підземна церква. Церква і навколишні підземні приміщення були обкладені цеглою. У XIX ст. тут усамітнювались ієросхимонах прп.Феофіл та лаврський рясофорний монах прп. Паїсій, задля спілкування з якими до скиту прибувало вже багато прочан.

У 1864р. М.Сементовський писав:”прекрасное по местоположению урочище Китаевская пустынь по своему здорову воздуху и удобному сообщению с городом избирается многими киевлянами для летнего жительства. Небольшие домики и хижины в селении, лежащем у пустыни, нанимаются за

умеренную плату. Сообщение существует постоянное сухим путем и пароходами” [20, с.241].

В радянський час Китаївська пустинь була ліквідована, а печери дуже постраждали від обвалів. Відновлення тут монастирського життя відноситься до початку 90-х років ХХст. Дослідження і розчищення печер були здійснені в 1990р., а у 1995р був освячений підземний храм – Собора Присвятої Богородиці [17, с.35-36] До Китаєва знов потягнулися тисячі паломників. Найвища ступінь сакральності в Китаєвській пустині належить мощам преп.Феофіла, юродивого в Свято-Троїцькому приходському храмі, могилі преп. Досифеї біля північної стіни цього храму, а також часткам мощей багатьох святих та іконам з цими частками. Але не меншу паломницьку активність викликають печери під городищем, де усамітнювались преп. Досифея та інші відомі самітники і де діє підземна церква.

Голосієвська пустинь вперше згадується 1541р. як володіння Києво-Печерської лаври [10]. За М.Берлинським, “Основание сей (Голосеевской) пустыни в 1631г. положено архимандритом Печерским Петром Могилою, где он ради приятности местоположения на месте бывшего называемого Гуласиева хутора построил деревяную церковь, потом архимандритами Варлаамом Ясинским и Зосимою была устроена. По смерти сего архимандрита Зосимы в 1793г. сия пустыня совершенно упразднена” [2, с.198]. За деякими свідощтвами, Зосима Волькевич під час перебування в цій пустині посадив сад та гай, в якому дерева були розсажені таким чином, що відбивали план Успенського собору Києво-Печерської лаври. Звідси, мабуть, і виникла легенда про те, що у ХVІІІ ст. тут, на “голому місці”, посіяно лісопарк, тому, мовляв, і відповідна назва – Голосієво, як зазначено у Київському енциклопедичному довіднику. Цю версію, безперечно, треба відкинути. По-перше, топонім “Гуласієв хутір” –зафіксовано ще на початку ХVІІст. [2, с.192]. По-друге, ліс не сіють, а садять. По-третє, в середині ХVІІІ ст. в Голосієвськму лісі переховувались і діяли гайдамацькі загони, що аж ніяк не свідчить про “голизну” цих ландшафтів [5, с.79].

За Е.Болховітіновим, під час секуляризації: “Из угодий поземельных оставлены Печерской Лавре ... лес от Китаевской пустыни до с.Пирогово с пасекой, земля при бывшей Голосеевской пустыни и Самборках” [3, с.322]. Після смерті арх.Зосими Голосієвська пустинь була ліквідована.

Відновлення Голосієвської пустині пов’язане з свт. Філаретом (Амфітеатровим), який дуже полюбляв це місце. Завдяки пожертвам і на власні кошти він побудував у 1845р. кам’яну цекву в ім’я Покрова Пресвятої Богородиці, кам’яні келії та огорожу і “учредил скит” [6, с.272]. З того часу Голосієвська пустинь стала улюбленою літньою резиденцією київських митрополитів – архимандритів Лаври. “Окрестности Голосеевской, равно как и Китаевской, пустыней сделались в последние годы любимым летним местопребыванием многих жителей Киева, располагающихся в хижинах, устроенных близ пустыни” [там же, с.272].

На початок ХХ ст. в пустині було кілька храмів, літній будинок митрополитів з домовим храмом, гостьовий дім, головний господарський двір Лаври – всього біля 10 корпусів.

Практично нічого не відомо про паломництво в першій період функціонування Голосієвської пустині. Після її відновлення потік був досить значним, тому для прийому прочан у 1871 р. був збудований «странноприимный дом» та інші господарські приміщення [1, с42].

Голосієвська пустинь як місце паломництва пов'язана з життям і діяльністю тут свт.Філарета, прп.Парфенія, юродивих прп.Феофіла і Паісія, прп.Олексія Голосієвського, які канонізовані Українською православною церквою як місцеві святі. На території пустині покуються мощі прп.Олексія та Парфенія.

Розбудова Голосієвської пустині пов'язана з ім'ям свт.Філарета (Федора Амфітеатрова, 1779-1857рр.), який у 1837р. став митрополітом Київським та Галицьким і настоятелем Києво-Печерської лаври. Пустинь зачарувала свт.Філарета, який більшу частину літа проводив тут разом із прп.Парфенієм та Фіофілом. З 1839р. свт.Філарет починає будівництво церкви в ім'я прп.Івана Багатостраждального Печерського з багатим іконостасом (за проектом київського єпархіального архітектора П.І.Спарро), а через п'ять років на власні кошти та числені пожертви – кам'яного храму на честь Покрова Пресвятої Богородиці. Свято-Покровська церква була збудована у 1846р. і сюди були перенесені нетленні мощі прп.Печерських угодників та св.Івана, які знаходились у спеціальному дерев'яному кіоті. Тут же у мідній раці знаходились мощі влк.Іоана Сочавського, на честь якого перший храм на цьому місці заснував ще Петро Могила.

Старець Парфеній (Петро Краснопєвцев, 1790-1855рр.) був відомий своїм праведним життям, цілком присвяченим служінню. Він рано був призначений духовником Києво-Печерської лаври і рано прийняв схиму.

Юродивий Феофіл (Фома Горенковський, 1788-1853рр.) був відомим провидцем. Влітку до нього у Голосієвську пустинь сходилися прочани за благословінням та порадою. Юродивий Феофіл, який часто перебував і у Голосієвській, і в Китаєвській пустинях, пророкував про заснування нової Преображенської пустині за 20 років до її відкриття. Ця пустинь була заснована у 60-х роках ХІХст. майже на середині шляху між вже існуючими пустинями на місці так званого Болгарського хутора. Назва пов'язана з долею провідника болгарських уніатів Йсипа Сокальського. Він після вигнання з батьківщини повернувся до православ'я і спокитував тут свої гріхи. Скит належав Печерській Лаврі. Перша кам'яна церква Преображенська була зведена 1873р. [22]. Зараз на цьому місці пустир.

Завдяки і при участі цих трьох старців Голосієвської пустині формувалася внутрішній світ прп.Олексія Голосієвського (Володимир Шепелев, 1840-1917рр.), відомого як «старец-утешитель». Володя народився німим, але виховання в душі православного благочестя, постійні молитви батьків та свт.Філарета зробили чудо: в день пасхи 1853р. хлопчик заговорив. Митрополит Філарет визначив і майбутнє хлопця - він став послушником Києво-Печерської лаври, де проведе 38 років, а з 1895р. о.Олексій був переведений до Голосієвської пустині. До о.Олексія сходились прочани за порадою, «утешением», він став духовним наставником київських митрополитів, які часто

приїздили в Голосієво. За часи його життя в Голосієво стара дерев'яна церква Ікони Живоносного Джерела Пресвятої Богородиці була перебудована на кам'яну п'ятикупольну і освячена у 1912р. Тут, у її східній стіні, через п'ять років буде похований прп.о.Олексій.

За післяреволюційні часи Голосієвська пустинь, як і багато інших святих місць, «пришла в запустение». Наприкінці 1927р. вона була закрита як така, що знаходиться на території Сільськогосподарського інституту та його агробази, втратила зв'язок з населеними пунктами, має нечислених насельників (24 монаха та 27 монахинь) та прихожан [1, с.64]. За наступні часи радянської влади це місце фактично перетворилось на руїни. Відродження Голосієвської пустині почалося у 1993р., а у 1996р. колишній скит Києво-Печерської лаври отримав статус чоловічого монастиря «Свято-Покровська Голосієвська пустинь» УПЦ (МП). На розкопаних давніх фундаментах була відбудована церква Ікони Живоносного Джерела Пресвятої Богородиці, мітрополичі покої, побудована нова трапезна, інші господарські приміщення.

Монастир лише облаштовується, але потік прочан вже зростає. В останні роки, крім мощей преп. Олексія Голосієвського, для прочан стало святиною місце знесеного будиночку, в якому мешкала у 80-ті роки ХХст. відома монахиня Києво-Печерської лаври Оліпія (біля шляху неподалік від монастиря). Тепер тут пустище.

Феофанійська пустинь є наймолодшою з сучасних пустиней Голосієвського лісу. Указом Урядового сенату від 28 квітня 1802р. на прохання єпископа Феофана (вікарія Київського, єпископа Чернігівського, настоятеля Михайлівського монастиря) відведено йому у володіння як посадовій особі в якості позаміської резиденції: “землі і угіддя, між котрими було і обране преосвященним Феофаном пасічне місце, що лежить в урочище Лазаревщина”.

Після цього рішення преосвященний Феофан на горбі, площа якого в довжину має 250 сажнів, а в ширину 107 сажнів почав будувати храм на честь чуда Архістратиґа Михаїла та будинок для літнього помешкання. Будівництво було закінчено 1803р. Тоді ж Київський митрополит Гавриїл Банулеско спеціальною грамотою, що була надана в день освячення храму, благословив називати Лазаревщину *Феофанією*.

У XVI ст. Лазаревщина належала Печерському монастирю, потім стала власністю митрополитів Київських – Петра Могили (1632-1647рр.) і Сильвестра Косова (1647-1657рр.); останній подарував її своєму домашньому чиновнику Ширховському, від якого вона перейшла у власність Софійського монастиря; з 1776р. і до надання її Феофану належала казні [19]. Згодом всі горби, долини, струмки, ставки і дороги Феофанії названі були іменами святих євангельських місць. До них було прокладено просіки, а на належних місцях поставлені альтанки. У 1861р. вікарій Київський преосвященний Серафим, настоятель Михайлівського монастиря, вирішив заснувати тут невеликий монастир, який доручив зробити досвідченому старцю ієромонаху Воніфатію. Власне з 1861р і починається поступовий розквіт Феофанії.

Вже на третій рік діяльності Воніфатія в монастирі зібралося до 30 осіб братії. Пожвавлення в Феофанії спричинило паломницький рух бідняків

київських і богомольців середнього стану. Все це викликало необхідність побудови келій для братії, для богомольців благородного стану - готелю, а для простих прочан – притулку. Кожен прочанин в пустині знаходив гостинний прихисток, безкоштовні притулок та трапезу. Багато з них залишалося зимувати в Феофанії (щорічно біля 50 осіб, переважно з тих, що не мали власного притулку). У 1867р. о.Воніфатій побудував нову кам'яну церкву на ім'я Усіх Святих. Було розчищене та впорядковане джерело під горою, назване Живоносним, над яким поставлена була каплиця, а її стіни оздоблені іконами. У другій половині ХІХст. на території монастиря були також відомі приклади печерної схими.

Наступник о.Воніфатія о.Іринарх влаштував водогін, забезпечивши обітель водою. Вода текла спочатку по дерев'яних рурах від Живоносного джерела до підніжжя монастирської гори (1877р.). Пізніше було прокладено водогін всередину кам'яного храму на честь Володимирської ікони Божої Матері, який знаходився на краю гори (освячений 1900 р.і зруйнований у 60-ті роки ХХст.).

З 1901р. Феофанія офіційно стала іменуватися скитом і була приписана до Михайлівського Золотоверхого монастиря. На початок ХХ ст. тут було три храми. 1904р. був одержаний дозвіл на будівництво монументального собору на честь цілителя Пантелеймона. Будівництво храму було доручено єпархіальному архітектору Є.Ф.Єрмакову. У путівнику по Києву, випущеному 1917р., про Феофанію сказано: «На верху горы устроен источник, в который вода поднимается по трубам из очень глубокого оврага; в храмах этой пустыни можно наблюдать, как доморощенный архитектор-монах, не зная официальных запрещений, совершенно естественным образом обращался к старым барочным формам» [24, с.365].

За радянські часи від величного монастирського комплексу майже нічого не залишилось, крім Святопантелеймонівського собору і Всіхсвятської церкви, яка й досі використовується не за призначенням, та митрополичих палат (сучасні келії). Після відновлення храму він став належати з 1993р. разом із приміщеннями та земельними угіддями Покровському жіночому монастирю на правах скиту.

В наш час Свято-Пантелеймонівський собор і джерела на території Феофанії постійно концентрують значну кількість паломників. Вигідне транспортно-географічне положення Феофанії роблять її зараз не менш відвідуваним місцем, ніж відома Китаєвська та Голосієвська пустині.

Таким чином, щоденно пустині відвідували і деякий час мешкали тут десятки, а в окремі дні й сотні прочан. Потік паломників від моменту заснування пустиней зростає, особливо протягом ХVІІІ – ХІХ ст., і досяг максимуму на початок ХХ ст. Потік прочан вже в середині ХІХ ст. потребував певного регулювання. В усіх пустинях були побудовані гостинні будівлі, налагоджене харчування і зроблені спроби регулювати потік прочан задля збереження довкілля. Але загальний розмах паломництва до Київських святинь, а також непоганий транспортний зв'язок (до Китаєва ходив пароплав), літній відпочинок киян навколо пустиней, поступово створили проблему деградації природної

основи сакральних ландшафтів. Антропогенний тиск на навколишні ландшафти постійно зростає. Голосієвський ліс став також місцем гулянь, “трапез на природі” та майвок.

Зараз діяльність пустиней відродилася і це знов викликало потоки прочан та відвідувачів до цих місць. До того ж Голосієвський ліс – улюблене місце відпочинку киян. Неконтрольована рекреація створює значні екологічні проблеми, гостро постає проблема збереження та відновлення ландшафтів Голосієвського лісу.

Відродження сакральних функцій ландшафтів Голосієвського лісу в наш час та зростання паломницького руху створило проблему, на наш погляд, більш гостру щодо збереження ландшафту, ніж проблема нерегульованої рекреації в цих же ландшафтах. Так, в Китаєво, де городище та печери відвідують не тільки прочани, а й екскурсанти, туристи та інші категорії рекреантів, територія городища, схили гори (особливо біля печер) позбавлені будь-яких ознак відновлення рослинності на ущільненій голій поверхні ґрунту з ознаками ерозії. Не допомагають ні обладнані сходи, ні, навіть, колючий дріт. Свій внесок у деградацію ландшафтів роблять і шукачі скарбів - “чорні археологи”, які шукають входи до забутих печер і нищать поховальні кургани. Постійними “зусиллями” рекреантів засмітчені береги ставків. Значною є засміченість ставків і біля Голосієва. У Феофанії найбільш (і постійно) відвідуваними є святі джерела у верхів’ї головної балки долини, звідки бере початок струмок (близько 700 м на північний захід від собору). Найвідомішим серед них є Пантелеймонівське, неподалік нього розташовані купальня та джерело “Сльоза Богородиці”. До радянських часів цей комплекс був облаштований, його доповнювала каплиця “Живоносного джерела”, від якої залишились зараз тільки рештки підмурків. Саме ця територія відчуває надмірне навантаження з боку прочан, відпочиваючих та “водоносів”. Верхів’я балки сполучені з найближчими шляхами мережею стежок, які вже перетворились на ґрунтові дороги. На схилах вони постійно промиваються дощами і перетворюються на рівчаки. Найближчі до джерел схили і ділянки днища балки вже позбавлені не тільки трав’яного покриву, а й верхніх шарів ґрунту. Коріння дерев опиняється на поверхні і їх загибель лише справа часу. Особливо потужні навантаження на сакральний ландшафт спостерігається на Хрещення Христове, Богоявлення (19 січня) та в день пам’яті Святого Пантелеймона (9 серпня), коли на службу біля джерела збираються тисячі людей. Зона деградації постійно розширюється і її загальна площа вже перевищує 1 га. В меншому масштабі це спостерігається й біля джерела Святого Михайла, яке розташоване на віддалі 600 м від собору вниз за течією струмка.

Виходом з цього положення є облаштування стежок та майданчиків твердим покриттям, огорожами, певним наглядом і, можливо буде доцільним цільовий збір коштів на збереження довкілля сакральних об’єктів. Необхідно врахувати зарубіжний досвід регулювання навантаження на сакральні об’єкти та території.

Висновки. Ландшафти Голосієвського лісу з сакральними функціями є елементами каркасу духовного ландшафту м.Києва, тяжіння до якого і відвідування якого являє собою невід'ємну рису традиційної української культури. Тому південно-західна околиця міста репрезентує в наш час історичний ландшафт давнього Києва, який можна віднести до рангу етнічних. Збереження його має бути одним з основних аргументів доцільності існування національного парку з відповідним зонуванням його території.

Південно-західна околиця Києва, репрезентована ландшафтами та сакральними місцями Голосієва, має стати одним з найвідвідуваніших місць, постійним екскурсійним об'єктом Києва (безумовно, за дотримання екологічних вимог).

1. Алатарцева И. Тихая пристань Голосеево.-К.:изд.Свято-Покровской Голосеевской пустыни, 1999.-71с.
2. Берлинський М.Ф. Історія міста Києва. – К.:”Наукова думка”, 1991.- 318с.
3. Болховітинов С. Вибрані праці з історії Києва .- К.:Либідь – ІСА,1995.-488с.
4. Голованський Е. Киево-Златоверхо-Михайловский первоклассный монастырь и его скит Феофания.-К.:Тип.В.Давиденко, 1878.- 215 с.
5. Історія Києва. В 3-х томах.- К.: УРЕ, т.ІІ.- 456с.
6. Закревский Н. Описание Киева.-т.1.- М, 1868.-950 с.
7. Коваль А.П. Знайомі незнайомці: походження назв поселень України.-К., “Либідь”, 2001.- 304с.
8. Мовчан І.І. Давньокиївська околиця.-К.:Наукова думка, 1993.-176с.
9. Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIIIст. –К.:Наукова думка, 1989.-389 с.
10. Пономаренко Л., Різник О. Київ. Короткий топонімічний довідник. Довідкове видання.- К.: Видавництво “Павлім”, 2003.-124с.
11. Преподобная Досифея, затворница Киевская. Житие с акафистом.-К.: »Київський Афон. На Печерських холмах. Свято-Троїцький монастирь «Китаевская пустынь», 2003.-104с.
12. Путеводитель к святыне Киева. Издание Киевского Свято-Владимирского Братства.-К.: типография С.В.Кульженко, 1891.- 102с.
13. Романчук С.П. Сакральні ландшафти./ Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя.Зб.наук.праць.-К.,1999.
14. Романчук С.П. Духовні функції ландшафтів у цивілізаційному просторі./ Вісник Київськ.ун-ту.Серія Географія.- К.:2000, вип.46.-с.12-14.
15. Романчук С.П. Становлення культурного ландшафту і ландшафтне різноманіття в Україні./ Проблеми ландшафтного різноманіття України: Зб.наук.праць.-К.:2000, с.76-80.
16. Романчук С.П. Проблема сакральної традиції в ландшафті./ Фізична географія та геоморфологія.-К.:ВГЛ Обрії, 2001.-вип.41 – сс.66-72.
17. Романчук С.П. Сакральні ландшафти Феофанії. / Вісник Київського університету. Географія.- 2003, вип.49.-сс.10-12.
18. Романчук С.П. Сакральні ландшафти Голосіївського лісу. /Київський географічний щорічник. Науковий збірник.-Випуск 4.-2004.-К.:КВ УГТ, 2005, с.46-71.
19. Свято-Пантелеймоновский скит в Феофании киевского Покровского монастыря.- К.:Мистецтво, 1996.-160с.
20. Сементовский Н. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников: 55 политипажей, изображающих виды Киева.-К.:Типография Г.Сементовского, 1864-IV.-242с.
21. Толочко П.П. Таємниці Київських підземель.-К.:Наукова думка, 1968.-84с.
22. Третяк К.О. Київ: путівник по зруйнованому місту.-К.:ВПЦ”Київський університет, 2001.- с. 102.
23. Шевченко Т.Г. Повести. /Вступ.статья Ю.А.Ивакина.- К.:Дніпро, 1983.-456с.
24. Шероцький К.В. Київ. Путівник. Репринтне відтворення вид.1917р..-К.:УКСП”Кобза”,1994.- 367с.